

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Bekir Kuzudişli. *Hadis Rivayetinde Bağlam*
Sebebü îrâdi'l-hadîs. İstanbul: Klasik, 2020, 316 sayfa.**

Ömer Faruk MADEN*

Yapısal olarak hadis, sened ve metinden oluşsa da hadis denildiğinde genelde akla metnin gelmesi ve Türkiye'deki akademik hadis çalışmalarının daha ziyade metne yoğunlaşması bir yere kadar doğaldır. Doğal olmayan ise akademik araştırmalarda isnâd ve onun unsurları olan râviler ve rivayet sigalarına dair bazı çalışmalar yapılmasına mukabil bir bütün olarak isnâdın, hadis tarihi ve meseleleri açısından ne tarz imkânlar sunduğuna yönelik çalışmaların yeterli oranda olmamasıdır. Aynı şekilde isnâdın bitip metnin başladığı kısımda yer alan ve “ilgili hadisin nakledilmesine yol açan vesileler ve bir sahâbî ya da tâbiînin hadisi nakletme esnasında yaptığı açıklamalar” şeklinde tanımlanan (s. 25) *sebebü îrâdi'l-hadîs* hakkındaki çağdaş çalışmalar da oldukça kısıtlıdır (çalışmalar için bk. s. 21-2). Konuya dair Türkiye'de yapılmış ilk müstakil çalışma, Bekir Kuzudişli'nin *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü îrâdi'l-hadîs* isimli eseridir. Yazar bu çalışmasında *sebebü îrâdi'l-hadîs* bilgilerine yoğunlaşarak (s. 10) tedvin öncesi dönemdeki, yani tam anlamıyla sistemli bir rivayet sürecinin olmadığı 1./7. asırdaki hadis rivayetinin keyfiyetini (s. 9) çeşitli yönleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın “Sebebü Îrâdi'l-Hadîs Işığında Hadis Tarihini Yeniden Okumak” isimli Birinci Bölüm'ünde, sonraki bölümlerde yapılacak anlatıların altyapısı inşa edilir (s. 29-99). Burada ağırlıklı olarak tedvin öncesi rivayet şekilleri olarak belirlenen “yarı sistemli hadis rivayeti” ve “ihtiyaç anında hadis rivayeti” üzerinde durulur. “İhtiyaç Anında Rivayette Bulunan Sahâbileri Hadis Nakline Sevkeden Etkenler” isimli İkinci Bölüm'de sırasıyla idarecilik, fitne olayları, sorular, ibadetler, günlük olaylar ve hatıraların hadis rivayetine etkisi üzerinde durulur (s. 101-92). “Sebebü Îrâdi'l-Hadîs Bilgileri Işığında I/VII. Asırda Hadis Meselelerine Bakış” isimli son bölümde ise sahâbe algısı, hadis rivayetindeki psikolojik ve yerellik unsurları ve ilgili dönemdeki çoklu ve tekli isnâdlar incelenir (s. 193-287).

Değerlendirmeye geçmeden önce yazarın çalışmasında kullandığı kavramların özelliklerinden kısaca bahsetmek uygun olacaktır. Tedvini ayırım noktası olarak kabul eden yazar, sonraki süreci *sistemli rivayet*, önceki süreci ise *yarı sistemli rivayet* ve *ihtiyaç anında hadis rivayeti* kavramlarıyla okuyucuya sunar. *Sistemli rivayette* talebe, hadis nakli için akdedilmiş

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ofaruk@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6208-3679.

meclislere gerekli hazırlığı yaparak gider ve rivayeti usulüne uygun olarak alır. Bir hocayla yetinmeyip şehirdeki önde gelen muhaddislerden faydalandıktan sonra diğer ilim merkezlerine rihle yapar ve hadis bilgisini olabildiğince genişletmeye çalışır. *Yarı sistemli rivayet* ise herhangi bir ihtiyaç olmaksızın birbiriyle ilişkili olmayan hadislerin özel meclislerde peş peşe nakledilmesidir. Genellikle çok sayıda hadis nakleden sahâbilerde, özelde ise Ebû Hüreyre'de (ö. 58/678) görülen bu rivayet tarzında amaç hadis naklidir. *İhtiyaç anında hadis rivayeti* ise isminden de anlaşılacağı üzere ihtiyaç duyulduğu zaman ve gerektiği kadarıyla hadis nakletmeyi ifade eder. Burada asıl amaç hadisin nakledilmesine sebep olan olaya çözüm üretmektir. Genelde az sayıda hadis nakleden sahâbilerde görülmekle birlikte İbn Ömer (ö. 73/693), bu rivayet tarzını temsil eden isim olarak ön plana çıkar. Bu durum büyük sahâbilerin vefatlarından sonra nispeten uzun bir süre yaşayan İbn Ömer'in ibadete olan düşkünlüğü ve babası Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetinde ortaya konan bazı meseleleri çözüme kavuşturma çabasıyla da ilgilidir (özet bilgi ve iki rivayet şeklinin mukayesesi için bk. s. 97-9).

Çalışmanın hangi literatür alanlarıyla ilgili olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Öncelikle başlıktaki vurgu ve Giriş'teki bilgilere bakıldığında kitap, hadislerin anlaşılmasında bağlamın önemine vurgu yapan ve bu konuda teorik ve pratik düzeyde bilgi veren çalışmalarla (s. 21-8) ilişkili görülebilir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere kitap, hadislerin daha çok sahâbe tarafından söylenme sebeplerinden hareketle 1./7. asırdaki hadis rivayetinin niteliği ve buna bağlı meseleleri ele almaktadır. *Sebebü zikri'l-hadîs ve sebebü rivâyeti'l-hadîs* kavramlarıyla da anılan *sebebü irâdi'l-hadîs* bilgilerinin hadislerin sübut ve anlaşılmasına yönelik katkıları ise bir başka çalışmaya bırakılmıştır (s. 294). Bu sebeple *Hadis Rivayetinde Bağlam*'ı özelde hadis tarihi geneldeyse sahâbeyi merkeze alan çalışmalar içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Son yıllarda İslâm Tarihi ve Hadis sahalarında sahâbe konulu birçok çalışma ve ilmî toplantı yapılmaktadır. Farklı İslâm anlayışlarının ortaya çıkışında etkili olan sahâbe üzerine bu denli çok çalışma yapılması tabiidir. Ancak yer yer bu çalışmaların birbirini tekrar ettiği de görülmektedir. İslâm Tarihi çalışmaları bir yana Hadis sahasındaki araştırmaların bir kısmı tikel olarak bazı sahâbilere ve onların rivayetlerine yoğunlaşırken bir kısmı da genel nitelikli olup sahâbenin tespiti, fetihlerle birlikte yayıldıkları bölgeler, farklı sünnet anlayışları, rivayet tarzları, hadis rivayeti konusunda birbirlerine yönelttikleri eleştiriler ve onlara yöneltilen eleştirilerin değerlendirilmesine yöneliktir. Sahâbenin rivayetin kaynağını araştırma tutumuna ve rivayet miktarlarına yoğunlaşan çalışmalarda onların "men kezebe..." hadisinin muhatabı olmamak için başvurduğu tavırların genelleştirilmesi, *müksirûn-mükillûn* kavram ikilisi dikkate alındığında pek tutarlı görünmemektedir. Öte yandan ashâbın, Hz. Peygamber'den duyduklarını hangi durumlarda ve ne şekilde birbirlerine ya da ilk muhatapları olan tâbiilere naklettikleri üzerinde de derinlemesine durulmamıştır. *Hadis Rivayetinde Bağlam* bu gibi sorular etrafında dönen bir araştırmadır. Yazar sistemli rivayet öncesi dönemde, hayatın doğal akışı içerisinde hadislerin zikredilme sebeplerini temsil kabiliyeti yüksek sahâbiler üzerinden inceleyip ulaştığı sonuçları belli kavramlarla ifade etmeye çalışmaktadır. Belirli

rivayet modellerini temsil ettiğini düşündüğü râvileri ilgili başlıklarda sunan yazar, “sistem-siz olma” ve “hayatın doğal akışı”nı da dikkate alır. Taksimlerde ihtiyat payını gözeterek im-kân nispetinde genellemelerden uzak durur. Örneğin ihtiyaç hâlinde hadis nakleden bir sahâbînin bazı durumlarda yarı sistemli nakilde bulunan sahâbîler gibi tavır takınabileceğini zikreder. Ancak bu tavır her zaman sürdürülmemiştir. Nitekim yazar oluşturduğu ikili şemaya girmeyen ve farklı özelliklere sahip sahâbîleri kendisinin de vurguladığı “hayatın doğal akışı” içerisinde değerlendirmeyip ara bir formülle mevcut şemaya dâhil etmeye çalışır. Yazarın bu çabası “Yarı Sistemli Hadis Rivayeti Teşebbüsleri” (s. 79-84) bölümünde görülebilir. Bu durum yazarın kitap boyunca anlattığı zaman aralığının organik gelişim sürecini farkında olmadan daha net çizgilerle sunduğu anlamına gelir.

Çalışmanın ilgili olduğu bir diğer alan oryantalist literatürdür. Oryantalizmle ilgili çalışmalara sahip olan yazar, kitapta incelediği konuların bu literatürle irtibatına değinmez. Birçok oryantalist 1./7. asrın etrafı olarak bilinemeyeceği ve bu dönem hakkında bir şey söylenemeyeceği düşüncesinde olduğu gibi hadislerin tarihlendirilmesine yönelik çalışmalarında ılımlı tavırla tanınan Motzki bile araştırmalarında hadisleri en erken 1./7. asrın son çeyreğine tarihlendirmektedir. Yazar çalışmasında tam da bu iddiaların yoğunlaştığı dönemi inceleyip ulaştığı bazı sonuçlarla “bilinmezlik” savına karşı argümanlar üretmektedir. Örneğin çeşitli karinelere yola çıkarak kendisiyle amel edilen hadislerin Hz. Ömer zamanında nakledildiği (s. 86) sonucuna varır. Hz. Osman’ın (ö. 35/656) vefatını izleyen fitne olaylarından sonra ise her konudaki hadisin yoğun olarak nakledildiğini belirtir (s. 87-8). Oryantalistlerin iddialarının daha ziyade hadislerin sübutuyla ilgili olduğu ve değerlendirilmesinin de yazarın vaat ettiği diğer çalışmada yapılacağı düşünülebilir. Ancak yazarın en azından bu hususa işaret etmesi beklenirdi. Zira çalışmanın çıktılarının oryantalistlerin iddialarıyla birlikte değerlendirilip literatüre kazandırılması pek çok açıdan faydalı olacaktır.

Hadis Rivayetinde Bağlam’da takip edilen yönteme hususen değinmek gerekmektedir. Daha önce dikkat çekmeyen bir mesele olan sahâbenin hadis nakletme sebeplerine yoğunlaşan eser, muhtemelen yeni çalışmalara da alan açacaktır. Ancak yazar ilk defa bu boyutta ve kalitede incelenen konuyla ilgili olarak metoda sadece iki sayfa ayırmış (s. 15-7) ve çalışma boyunca işlettiği metodu, verilere neye göre ve nasıl bir bakışla derlediğini, elde ettiği bilgileri nasıl analiz ettiğini okuyucuyla paylaşmamıştır. Dolayısıyla metodun kuvvetli ve zayıf yönleri görülemediği ve sürece dâhil olamayan kitabın muhatapları yalnızca yazarın sonuçlarıyla baş başa kalmıştır. Metot bağlamında “Tekli İsnadlar” başlığındaki açıklamalar (s. 277) ise sadece mezkûr bölümdeki yönteme ışık tutmaktadır.

Değnilmesi gereken bir diğer mesele kaynak kullanımınıdır. Yazar *sebebi irâdi'l-hadis* bilgilerini Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*’inden çıkarır. Ancak mezkûr bilgilerin *el-Müsned* rivayetleri içindeki oranına değinmez. Seçimini müsnedlerin hadisleri ihtisar ve taktî’ye tabi tutmadan olabildiğince tam vermesine ve *Kütüb-i Sitte* öncesi yazılmış olan *el-Müsned*’in bu kaynaklardaki hadislerin asıllarını içermesine bağlar (s. 17). Yani açıkça

belirtilmese de hadislerin merfû-muttasıl olması ve sıhhat durumları dikkate alınır. Kendi anlatısı açısından işlevsel olan ancak sıhhati hakkında olumsuz kanaat bulunan rivayetlerin durumunu dipnotlarda özellikle belirtmesi de bu tutumun bir göstergesidir. Bu noktada merfû hadislerle birlikte mevkûf ve maktû rivayetleri de yoğun olarak içeren Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) ve İbn Ebî Şeyb'e'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*lerinden istifadeyle benzer bir çalışma yapılırsa muhtemelen elde edilen veriler daha da çeşitlenecek ve *Hadis Rivayetinde Bağlam*'da vurgulanmasına rağmen çok fazla üstünde durulmayan tâbiûn âlimlerinin rivayet şekilleri de gündeme gelecektir. Bu hâliyle eser daha ziyade sahâbe üzerine yoğunlaşmış, ilgili eserlerden de faydalanılmadığı için tâbiûn nesli devre dışı kalmıştır. Kaynaklarla ilgili değinilmesi gereken son mesele ikincil literatürden istifadedir. Yazar özellikle çalışmanın son bölümünde Beşşâr Avvâd Ma'rûf riyasetinde hazırlanan *el-Müsnedü'l-musannefî'l-muallel*'den bir sahâbiden nakledilen rivayetlerin sayısal verilerinde ve konulara göre dağılımında çokça istifade eder. Ancak erken çalışmalara gidilmesi gereken bazı yerlerde muahhar kaynaklara başvurduğu da olur. Tedvinle ilgili anlatıda Talat Koçyığıt'e yapılan atıf buna örnek olarak zikredilebilir (s. 31, dp. 1).

Teknik meselelere geçmeden önce Üçüncü Bölüm'e dair birkaç noktaya dikkat çekilmelidir. Yazar burada *sebebü irâdî'l-hadîs* bilgilerinden yola çıkarak 1./7. asrın hadis meselelerine yoğunlaşır. Ancak "hadis meseleleri" ifadesi okuyucuda öncelikle ilgili dönem hadis tarihiyle doğrudan ilişkili olan "hadislerin yazımı" ve "lafzen-manen rivayet" gibi tartışmalı konuları çağrıştırmaktadır. Yazar bu konuları kitapta işlemez ve devre dışı bırakma sebebini de açıklamaz. Bu durum muhtemelen ilgili konuların daha ziyade büyük tâbiilerce tartışılması ve kitapta tâbiûna çok fazla yer verilmemesinin doğal bir sonucudur. Ancak dışarıda bırakılan konulara işaret edilmesi daha yerinde olurdu.

Kitap editöryal bakımdan bazı kusurlar içermektedir. Örneğin şapkalı ve harf-i tarifli ifade ve isimler, giriş kısmında daha yoğun olmakla birlikte kitap boyunca farklı farklı yazılmıştır. Rivayet (s. 5, 10, 43), râvi (s. 11 krş. s. 18 ve s. 238 dp. 204), "Ebû" ifadeleri (s. 40), Talha (s. 123 krş. 125 dp. 99), Ka'be (s. 130 krş. aynı sayfa dp. 127), Medine (s. 219 krş. s. 221) ve sahâbî (s. 291, 292) farklı farklı yazılan şapkalı ifadelere; Ali b. el-Medînî (s. 36, dp. 19) ve Abdullah b. el-Mübârek (s. 203, dp. 38) ise harf-i tarifli isimlere örnek verilebilir. Kitapta nadir olmakla birlikte Dubbâ, müzeffet (s. 58, 205) ve hantem (s. 60) gibi tanımı yapılmadan kullanılan bazı ifadeler de bulunmaktadır. Mişkas ise ifadenin ilk geçtiği yerde (s. 112) değil sonraki bir kısımda tanıtılmaktadır (s. 201 dp. 26).

Râvi isimleri kitap boyunca büyük oranda doğru kaydedilmişse de bazı hatalara da rastlanmaktadır. Nitekim Abdurrahman b. Şümâse, Abdurrahman b. Şimâse el-Mehrî (s. 18, 155); Nâciye bint Karaza, Naciye bint Kuraza (s. 40); Muâviye b. Ebî Süfyân, Muâviye b. Süfyân (s. 82); Ebû Seleme b. Abdurrahman, Abdurrahman b. Ebî Seleme (s. 124); Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdullah b. Evfâ (s. 137); Avf b. Ebî Cemîle el-A'râbî, Avf b. Ebî Kerime (s. 255) ve Acibe b. Abdülhamîd, Uceybe ve Ucibe b. Abdülhamîd (s. 260) şeklinde kaydedilmiştir.

Ayrıca 92. sayfanın sonralarında İbn Ömer'e bazı sorular yönelten İbn Cüreyc, 150/767 vefat tarihli Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc değil Ubeyd b. Cüreyc'dir.

Yazar kitapta vefat tarihleri konusunda alışlagelmîşin dışında bir metot benimser. Buna göre *DİÂ*'da madde başı olan kimselerin vefatlarını ilk geçtikleri yerde vereceğini belirtir (s. 17). Ancak 1./7. asır gibi önemli bir dönemin anlatıldığı çalışmada, imkân nispetinde etkili herkesin vefat tarihinin verilmesi okuyucu açısından çok daha faydalı olacaktır. Ayrıca yazar benimsediği prensibe de bazen uymamıştır. Nitekim madde başı olduğu hâlde Ebû Seleme b. Abdurrahman (s. 16 dp. 1), Muâviye b. Hudeyc (s. 19), İbn Ebî Üveys (s. 32), Yahya b. Ya'mer (s. 52), İbn Ebî Âsım (s. 80), Fâtıma bint Kays (s. 82) ve Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (s. 250) vefat tarihleri ilk geçtiği yerlerde verilmez.

Kaynakların sıralanışı da vefat tarihlerindeki gibi alışık olunmayan bir tarzdadır. Nitekim yazar başvurduğu kaynakları "Soyad-ad" şeklinde değil "Ad-soyad" şeklinde sıralar. Bu bir problem olmamakla birlikte Kaynakça'da çok sayıda yazım hatası bulunur. Kaynakça ile ilgili değinilecek bir diğer husus, bazı eserlerin iki farklı neşrine atıf yapılmasıdır. Örneğin Abdullah b. el-Mübârek'in *el-Müsned*'i, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı ve Ali b. el-Medîni'nin *el-İlâle'*inin ikişer nüshası kullanılır. Ancak hangi sebeple hangi neşrin tercih edildiği hiçbir yerde zikredilmez.

Çalışmayla ilgili değinilmesi gereken son nokta Dizin'dir. İncelediği dönemin öneme oranla çalışmanın dizini yetersiz görünmektedir. Nitekim çalışmada ismi bir kez geçen Hamza Melîbârî (s. 287) dizinde kendine yer bulabilmişken Abdullah b. Abbas, Şu'be b. el-Haccâc ve Zehebî gibi önemli kişilerin adları indekste geçmez. Ayrıca burada anılan bazı şahısların da kitapta geçtiği yerlerin sadece bir kısmı gösterilmiştir. Tâvûs b. Keysân ve Katâde b. Diâme bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Mezkûr karışıklıkta râvi isimlerinin yazımındaki standardizasyon probleminin etkili olduğu söylenebilir.

Hadis metinlerinin girişinde bulunan ve ilgili hadisin zikredilme sebebini ifade eden *sebebü irâdi'l-hadis* bilgilerinin ayrıntılı bir analizini içeren *Hadis Rivayetinde Bağlam*, İslâmî ilimler tarihinin yeterince irdelenmeyen bir dönemi olan 1./7. asır pek çok açıdan başarılı bir şekilde incelemiştir. Önerdiği yeni kavramların yanı sıra idareciliğin, zannedilenin aksine hadis rivayetine engel teşkil etmediği gibi mevcut tarih anlatılarındaki bazı yanlış algı-ları da tashih eden çalışma, araştırmacılara aslında göz önünde bulunan rivayet malzemesine farklı bir gözle bakıldığında ne gibi sonuçlara ulaşılabileceğini göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

